

بررسی تطبیقی اقوال فقها در تعدد زوجات از دیدگاه فقهای شیعه و اهل سنت

سیده سحر برهانی کرانی^۱

چکیده

در این نوشتار که به صورت کتابخانه ای و اسنادی گردآوری شده است، با بیان مقدمه ای بر اهمیت و ضرورت ازدواج و بررسی مفاهیم کلیدی به پیشینه فقهی و تاریخی تعدد زوجات پرداخته ، سپس به نظرات فقهای متقدم و متاخر در باب تعدد زوجات با استناد به شان نزول و تفسیر آیه سوم سوره نساء پرداخته است و در آخر با بیان آرای فقهی علمای مذاهب چهارگانه اهل تسنن نتیجه گیری نموده است.

نتایج حاصل بیانگر این مسئله است که: تعدد زوجات قبل از اسلام نیز بوده، اسلام فقط آن را امضا و محدود نموده است. نظر غالب فقهای متاخر بر این است که تعدد زوجات وجوب و استحباب ندارد بلکه امری مباح است و چون آیه مشروط است، با انتفای هریک از شروط، جواز تعدد زوجات نیز منتفی می شود. آیه اصلا در صدد تشویق به تعدد زوجات نیست بلکه در مقام اهمیت توجه به ایتمام و رعایت درباره آنان است و چون بیم تضییع حقوق زنان می رود، امری مکروه است. بنابر نظر گروهی از فقهای متقدم، چون اصل ازدواج امری مستحب است پس هیچگونه استجابی برای تعدد زوجات قائل نیستند. گروهی دیگر قائلند چون خوف از عدم عدالت وجود دارد پس تعدد زوجات نه تنها مستحب نیست بلکه برآن نهی وجود دارد.

واژگان کلیدی: ازدواج ، تعدد زوجات ، زوج ، فقهای شیعه ، اهل سنت

^۱ طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه خواهران امام حسین (علیه السلام) - تهران

مقدمه

ازدواج از ابتدای خلقت جهان هستی از سنت های الهی بوده و قانون زوجیت برای همه موجودات عالم وجود دارد. قانون خلقت زن و مرد را طالب هم قرار داده است و آن ها را نیازمند به یکدیگر آفریده است. در واقع زن و مرد در خود نواقصی می بینند که با ازدواج و در کنار یکدیگر بودن می توانند آن نواقص را بر طرف کنند و مکمل هم باشند. (اسلامی، فصلنامه کتاب زنان ، شماره ۲۷ تاریخ انتشار ۹۸/۳/۳) و با توجه به نقش تعیین کننده ازدواج در حیات فردی و جمعی انسان ، لازم است خودش را با قوانین هستی هماهنگ کند. اگرچه در اسلام وجوبی برای ازدواج تبیین نشده است ولی با توجه به اینکه نیاز جنسی هریک از زن و مرد تنها با برقراری ارتباط با جنس مخالف تامین می شود و تولید نسل فقط از این طریق میسر است و با توجه به این که ازدواج پایه و اساس تشکیل خانواده است، اصل ازدواج و اقدام برای تشکیل خانواده برای مردان و زنان با استفاده از آیات و روایات بی شمار، مستحب مؤکد و ثواب زیادی دارد و علاوه بر آیات قرآن و روایات زیاد و اجماع مسلمین، ضرورت مذهب بلکه ضرورت دین دلالت بر این امر میکند. در شرایطی هم ازدواج واجب میشود؛ مانند خوف وقوع در حرام در صورت ترک ازدواج است و همچنین با توجه به این که، خانواده پایه و اساس جامعه بشری است می توان به ضرورت ازدواج پی برد.

همچنین تحقیقات نشان داده که یک رابطه خوب و سالم باعث تقویت سیستم دفاعی بدن می شود. آمار نشان می دهد تعداد افراد متاهل بستری در مراکز روان درمانی به مراتب کمتر از افراد مجرد است.

مارتین سلیگمن روان شناس برجسته دانشگاه پنسیلوانیا می گوید: ازدواج بیشتر از هر پیوند دیگری در خوشبختی انسانها نقش دارد. او معتقد است که: ازدواج به زندگی افراد معنا می دهد و خوشبخت ترین افراد دنیا از میان افرادی هستند که ازدواج کرده اند. (سلیگمن ، شادکامی درونی ، ۱۳۹۶)

گاهی ضرورتی همچون، فزونی تعداد زنان در مقایسه با مردان بر اثر جنگ و...، نازایی و بیماری مسری زن یا مواردی که زن به هر دلیلی، همسر اول خود را از دست داده است و نیازهای جنسی، مالی، فرهنگی، عاطفی و ... خود را نمی تواند پاسخگو باشد اقتضاء دارد شخص نیازمند ازدواج مجدد یا تعدد زوجات باشد از این روی شارع حکیم راهکار ازدواج مجدد را پیش روی آنان قرار داده است ولی آن را ملتزم به شروطی نموده است تا هم از تضييع حقوق زنان و هم سوء استفاده از این حکم جلو گیری نماید. نوشتار حاضر درصدد بیان این شروط است.

اهمیت و ضرورت تحقیق:

اگرچه ازدواج کردن در اسلام از استحباب برخوردار است اما حفظ کیان خانواده پس از ازدواج از واجبات دین است در حکمین راستا شارع مقدس احکام و دستوراتی قرار داده و زوجین را دعوت به حسن معاشرت نموده است اما اغلب موارد مسئله تعدد زوجات به کیان خانواده بوده و موجب تضعیف محبت زوجین شده و باعث فروپاشی خانواده و افزایش آمار طلاق می گردد.

و با توجه به بی رغبتی جوانان به امر ازدواج و کاهش آمار ازدواج، شناسایی و آسیب شناسی علل و عوامل این امر ضرورت می یابد و بررسی مصادیق جواز و شروط تعدد زوجات بعنوان یکی از آسیب های تضعیف کننده بنیان خانواده فرض شده است؛ اهمیت می یابد.

سوالات تحقیق:

- ۱- اصل ازدواج در نظر شارع مقدس واجب است یا مستحب؟
- ۲- اقوال فقهای متقدم در باره تعدد زوجات چیست؟
- ۳- اقوال فقهای متاخر در باره تعدد زوجات چیست؟
- ۴- نظر فقهای مذاهب چهار گانه اهل تسنن در باره تعدد زوجات چیست؟

مفهوم واژگان کلیدی: ازدواج ، تعدد زوجات، زوج

ازدواج : در لغت نامه دهخدا ازدواج به معنای زن کردن و شوهر کردن ، جفت گرفتن و قرین شدن است. در فرهنگ فارسی عمید ازدواج یعنی پیمان بستن یک زن و مرد به صورت رسمی و دینی برای زندگی مشترک زناشویی آمده است. ازدواج قرارداد قانونی بین مردم است که باعث بوجود آمدن خویشاوندی می شود. (دریایی، ۱۳۸۳). همچنین در تعریف دیگری نیز آمده: ازدواج پیوندی آئینی است که طی احکام یا رسومی خاص بین زن و مرد در مذاهب و کشورهای مختلف برقرار می شود تا به تشکیل خانواده منجر گردد و می تواند منجر به زایش فرزند شود. (اعزازی ، ۱۳۸۵)

تعدد زوجات: این اصطلاح به معنای نوعی ازدواج است که داشتن بیش از یک زن را برای مرد مجاز می شمرد و به مفهوم زناشویی مرد با بیش از یک زن است. حد این تعدد در اسلام چهار زن است. گاهی از تعدد زوجات با عنوان «چندهمسری» نیز یاد می شود. در اصطلاح حقوقی، تعدد زوجات، داشتن بیش از یک زوجه است؛ خواه به عقد دائم یا منقطع یا به وسیله هر دو نوع عقد باشد.

زوج : در فرهنگ فارسی عمید، زوج مقابل فرد به معنای جفت ، شوهر، شوی، مرد ، مزدوج می باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق:

اگرچه ازدواج کردن در اسلام از استحباب برخوردار است اما حفظ کیان خانواده پس از ازدواج از واجبات دین است در همین راستا شارع مقدس احکام و دستوراتی قرار داده و زوجین را دعوت به حسن معاشرت نموده است اما اغلب موارد مسئله تعدد زوجات به ضررکیان خانواده بوده و موجب تضعیف محبت زوجین شده و باعث فروپاشی خانواده و افزایش آمار طلاق می گردد.

و با توجه به بی رغبتی جوانان به امر ازدواج و کاهش آمار ازدواج، شناسایی و آسیب شناسی علل و عوامل این امر ضرورت می یابد و بررسی مصادیق جواز و شروط تعدد زوجات که بعنوان یکی از آسیب های تضعیف کننده بنیان خانواده فرض شده است؛ اهمیت می یابد.

۱- بررسی آیات و روایات دال بر ضرورت و اهمیت ازدواج

دسته اول:

تجرد و عدم اختیار همسر را مورد نکوهش قرار داده اند و داشتن ایمان کامل را در گرو ازدواج و داشتن همسر می دانند. مقدس اردبیلی در ذیل آیه «فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی و ثلاث و رباع» (نساء ۳) می نویسد: ازدواج نکردن برای همیشه کار شایسته و خوبی نیست و وجود یک همسر یا کنیز در زندگی فرد لازم است.

همچنین تاکید قرآن بر اهمیت ازدواج تا بدان جاست که می فرماید اگر کسی مجرد است و توانایی ازدواج با زنان آزاد را ندارد با کنیزان ازدواج کند. «و من لم یستطیع منکم طویلاً ان ینکح المحصنات المومنات فممن ما ملکت ایمانکم» (نساء ۲۵)

دسته دوم:

این دسته از آیات شامل امر و جوبی در به ازدواج درآوردن اعزاب می شود: «وانکحوا الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و امائکم» (نور ۳۲) در این آیه مراد از انکحوا هم زن دادن است و شوهر دادن. روایات فراوانی نیز در این باره وارد شده است: «من زوج اعزباً کان ممن ینظر الله الیه یوم القیامه» (حر عاملی، ۱۴۰۹، باب ۱۲، ج ۱)

دسته سوم:

توکل کردن به خداوند و از فقر مالی نهراسیدن را گوشزد می کند. به عبارت دیگر فقر نباید مانع از ازدواج باشد زیرا خداوند متعال خود وعده بی نیاز کردن آنها را داده است «ان یكونوا فقراء یغنیهم الله من فضله» (قرآنی، تفسیر نور، ۲۳)

امام صادق از رسول اکرم روایت می کند: «من ترک التزویج مخافه الفقر ساء بالله عزوجل ان الله عزوجل يقول ان یكونوا فقراء یغنیهم الله من فضله» (حر عاملی، المقنعه، باب ۱۲، ج، ۲)

۲-پیشینه تعدد زوجات

«تک همسری» طبیعی ترین فرم زناشویی است. در تک همسری روح اختصاص، یعنی مالکیت فردی و خصوصی که البته با مالکیت خصوصی ثروت متفاوت است حکمفرماست. در تک همسری هر یک از زن و شوهر احساسات و عواطف و منافع جنسی دیگری را «از آن» خود و مخصوص شخص خود می داند. با این حال شکل های دیگری از ازدواج نیز همواره در طول تاریخ رواج داشته است.

چند همسری امری شایع و معروف نزد «مصریان» قدیم، «ایرانیان»، «آشوریان»، «بابلیان» و «هندوها» بوده است. همان گونه که در آیین «یهود» وجود داشته و از حرمت آن در «سفرها» سخنی به میان نیامده است. (پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیه الله مکارم شیرازی)

«تورات» گرچه اصل تعدد زوجات را مباح دانسته، ولی عدد معینی را برای آن ذکر نکرده است. از سویی در «تورات» سخن از حرمت ازدواج با خواهر زن به میان آمده است که این به نوبه خود دلالت بر اصل تجویز تعدد زوجات دارد. (همان)

همچنین آمده است که داوود پیامبر(علیه السلام) نود و نه زن و سیصد کنیز داشته است. و نیز در «تورات» آمده است که حضرت سلیمان(علیه السلام) هفتصد زن و سیصد کنیز داشته است. بنابراین، از این نصوص استفاده می شود که تعدد زوجات در شریعت های پیشین نیز موجود بوده است. (همان)

حتی حضرت مسیح(علیه السلام) که به عنوان تکمیل کننده شریعت حضرت موسی(علیه السلام) ظهور کرده است، در کتاب آسمانی وی «انجیل»، نصی وجود ندارد که دلالت بر حرمت تعدد زوجات داشته باشد. لذا اگر الآن در قوانین کلیسا و مقررات مجامع مسیحی، قانون حرمت تعدد زوجات را مشاهده می کنید، از جمله

قوانینی است که به دست بشر تدوین شده و هرگز رنگ دینی ندارد، و شروع منع آن به عصر قرون وسطی بازمی‌گردد. (همان)

اما اسلام چند زنی را بر خلاف چند شوهری بکلی نسخ و لغو نکرد، بلکه آن را تحدید و تقیید کرد؛ یعنی از طرفی نامحدودی را از میان برد و برای آن حداکثر قائل شد که چهارتاست، و از طرف دیگر برای آن قیود و شرایطی قرار داد و به هر کس اجازه نداد که همسران متعدد انتخاب کند. (همان)

۳- فلسفه تعدد زوجات از دیدگاه ویل دورانت

ویل دورانت در جلد اول تاریخ تمدن صفحه ۶۱ می‌گوید: علمای دینی در قرون وسطی چنین تصور می‌کردند که تعدد زوجات از ابتکارات پیغمبر اسلام است، در صورتی که چنین نیست و چنانکه دیدیم در اجتماعات ابتدایی جریان چند همسری بیشتر مطابق آن بوده است.

عللی که سبب پیدایش عادت تعدد زوجات در اجتماعات ابتدایی گشته فراوان است. به واسطه اشتغال مردان به جنگ و شکار، زندگی مرد بیشتر در معرض خطر بود و به همین جهت مردان بیشتر از زنان تلف می‌شدند و فزونی عده زنان بر مردان سبب می‌شد که یا تعدد زوجات رواج پیدا کند و یا عده ای از زنان در بی‌شوهری بسر برند، ولی در میان آن ملل که مرگ و میر فراوان بود هیچ شایستگی نداشت که عده ای زن مجرد بمانند و تولید مثل نکنند... بی‌شک تعدد زوجات در اجتماعات ابتدایی امر متناسبی بوده، زیرا عده زنان بر مردان فزونی داشته است. از لحاظ بهبود نسل هم باید گفت که سازمان تعدد زوجات بر تک همسری فعلی ترجیح داشته است، چه همان گونه که می‌دانیم تواناترین و محتاطترین مردان عصر جدید غالباً طوری است که دیر موفق به اختیار همسر می‌شوند و به همین جهت کم‌فرزند می‌آورند، در صورتی که در آن ایام گذشته تواناترین مردان ظاهراً به بهترین زنان دست می‌یافته و فرزندان بیشتر تولید می‌کرده‌اند. به همین جهت است که تعدد زوجات مدت مدیدی در میان ملت‌های ابتدایی بلکه ملت‌های متمدن توانسته است دوام کند و فقط در همین اواخر و در زمان ماست که رفته رفته دارد از کشورهای خاوری رخت برمی‌بندد.

در زوال این عادت، عواملی چند دخالت کرده است: زندگانی کشاورزی که حالت ثباتی دارد سختی و ناراحتی زندگی مردان را تقلیل داد و مخاطرات کمتر شد و به همین جهت عدد مرد و زن تقریباً مساوی یکدیگر شد و در این هنگام چند زنی حتی در اجتماعات ابتدایی از امتیازات اقلیت ثروتمند گردید و توده مردم به همین جهت با یک زن بسر می برند و عمل «زنا» را چاشنی آن قرار می دهند!

با توجه به اینکه مستند اصلی تعدد زوجات قرآن کریم است و مهم ترین آیه ای که بر آن دلالت دارد آیه سوم سوره نساء می باشد، توجه به شان نزول و تفسیر آیه ضرورت می یابد.

«وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا» (نساء ، ۴)

(و اگر بترسید که مبدا درباره یتیمان (ازدواج با دختران یتیم) مراعات عدل نکنید پس آن کس از زنان را به نکاح خود درآرید که شما را نیکو (و مناسب با عدالت) است: دو یا سه یا چهار (نه بیشتر) و اگر بترسید که (چون زنان متعدد گیرید) راه عدالت نپیموده و به آنها ستم می کنید پس تنها یک زن اختیار کنید و یا چنانچه کنیزی دارید به آن اکتفا کنید، که این نزدیکتر به عدالت و ترک ستمکاری است.) است؛ (قرائتی ، تفسیر نور، ج ۲ ، ص ۱۹)

۴- شان نزول:

«شیخ طوسی» میگوید: در سبب نزول این آیه شریفه به شش وجه اختلاف نموده اند.

اول، حسن بصری و جبائی و مبرد از عایشه روایت کرده اند که این آیه درباره دختر یتیمی نازل گردیده که در تحت سرپرستی قیم خویش بوده و قیم مزبور مایل و راغب به ازدواج با او گردید. به خاطر مال و جمال او آن هم بدون پرداخت مهر و کابین و البته در چنین مواردی از ازدواج با چنین ختری بدون پرداخت مهر و کابین جلوگیری به عمل آمد و دستور رسید که با غیر آن یتیمه ازدواج نمایند تا چهار زن و اگر از اداره کردن چهار زن ترس داشته باشند با یک نفر ازدواج کنند و نیز گویند: این آیه متصل به

آیه «يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ» آیه ۱۲۷ همین سوره می باشد.

➤ دوم، ابن عباس و عکرمه گویند: که مردان با چهار زن ازدواج می کردند و نیز با پنجمی و ششمی تا ده زن نیز ازدواج می نمودند و برای خود مانعی نمی دیدند و اگر دارائی آنها با این ازدواج متعدد از بین می رفت به اموال یتیم دست درازی می کردند و آن را خرج می نمودند. (قرائتی ، تفسیر نور، ج ۲ ، ص ۱۹) خداوند با نزول این آیه از ازدواج با بیش از چهار زن نهی فرمود. تا مجبور نشوند به مال یتیم دست درازی نمایند و نیز فرمود: اگر از اداره کردن چهار زن از لحاظ مخارج عاجز شوند به یک نفر اکتفا کنند. (همان)

➤ سوم، سعید بن جبیر و سدی و قتاده و ربیع و ضحاک و نیز در یکی از روایات مربوط به ابن عباس گویند: که مردم بر زنان سخت می گرفتند و با گرفتن چهار زن عدالت را میان آنان مراعات نمی نمودند. سپس این آیه نازل شد و فرمود: همچنانی که می ترسید که نتوانید عدالت را میان یتیمان مراعات کنید با ازدواج با چهار زن نیز به خاطر عدم توانائی اجرای عدالت بپرهیزید و به یک نفر اکتفا نمائید. (همان)

➤ چهارم، مجاهد می گوید: اگر می ترسید که نتوانید درباره ولایت ایتم عدالت را مراعات کنید و نیز می ترسید که مبدا دارائی آنها را حیف و میل نمائید و نیز از زنانمردن هم باک دارید به نکاح و ازدواج مباح از یک زن تا چهار زن بپردازید و اگر می ترسید که نتوانید عدالت را میان آنها مراعات کنید به یک نفر اکتفا نمائید. (قرائتی ، تفسیر نور، ج ۲ ، ص ۱۹)

➤ پنجم، حسن بصری گوید: اگر می ترسید که نتوانید عدالت را درباره یتیمه ای که تحت سرپرستی شما می باشد، مراعات کنید. با زنان خوب از ایتم دیگر که نزدیکان و خویشاوندان شما هستند می توانید تا چهار زن ازدواج کنید و اگر هم می ترسید که عدالت را مراعات نکنید به یک زن اکتفاء نمائید و یا به ملک یتیم بپردازید چنان که جبائی نیز گفته است و گوید که خطاب آیه متوجه

اولیاء یتیمه است. در صورتی که اراده ازدواج با آنها را نمایند یا خواسته باشند قبل از بلوغ با آنان

ازدواج کنند. (طباطبایی ، المیزان ، ج ۴ ، ص ۲۶۴)

➤ ششم، فرآء گوید: اگر پرستاری ایتم بر شما سخت و مشکل است. بنابراین بپرهیزید از جمع ازدواج

بین ایتم و دیگران که نتوانید عدالت را میان آنها مراعات کنید. (طباطبایی ، المیزان ، ج ۴ ، ص

۲۶۴)

با توجه به این که تعدد زوجات از ابتکارات اسلام نبوده و به اصطلاح از احکام تأسیسی اسلام نیست بلکه از احکام امضایی اسلام است و اسلام نیز حدود و قیودی برای آن مقرر فرموده است؛ لازم می آید به آراء تنی چند از فقها در این باب پرداخته شود: قرآن کریم در آیات ۳ و ۱۲۹ سوره نساء از رعایت عدالت میان همسران در تعدد زوجات شرط قرار داده است. از این رعایت عدالت مورد قبول فقیهان همه مذاهب اسلامی است؛ اما در تفسیر آن و تعیین متعلق عدالت آرای متفاوتی دیده می شود. مفسران نیز در تفسیر آیات مذکور و شرط عدالت ذکر شده در آنها اختلاف دارند.

مثلا فقهای همه مذاهب اسلامی به استناد آیه نخست رعایت عدالت میان همسران را بر مرد واجب می دانند اما در متعلق عدالت در این آیه و دوم اختلاف دارند. قدر متقین از متعلق عدالت در آیه نخست تقسیم عادلانه شب ها میان همسران است که در فقه عامه و خاصه آن را قَسَم می نامند. روایات فراوانی نیز درباره قسم و احکام آن واردی شده است و مستند اصلی فقها در انطباق عدالت در آیه شریفه بر قَسَم است. (امامی ، رعایت عدالت در تعدد زوجات، شماره ۴، ۱۳۹۲) از همین روی به بررسی آرای فقهی تنی چند از فقهای متقدم و متاخر پرداخته می شود.

۵- آرای فقهای متقدم:

۵-۱- شیخ مفید:

از فقهای متقدم، شیخ مفید در کتاب المقنعه بعد از اینکه رعایت عدالت را بر مرد در تعدد زوجات سزاوار می‌داند، قسم را تنها مصداق برای عدالت ذکر می‌کند. او می‌گوید اگر مردی دو زن داشته باشد سزاوار است میان آنها به عدالت رفتار کند یعنی هر شب را با یکی از آنها سپری کند. (مفید، المقنعه، ۱۴۱۳، ۵۱۶)

البته در قسم سه مساله بیتوته (شب ماندن)، مضاجعه (هم خوابی) و مواقعه (آمیزش) از هم تفکیک شده است، که نظر ایشان از قسم همان معنای شب ماندن است. اما بیشتر فقها طبق آیه ۱۹ نساء «وعاشروهنّ بالمعروف» چون مضاجعه را مصداقی بر حسن معاشرت می‌دانند، در نتیجه آن را بر مرد واجب دانسته اند اما گروهی از فقها مانند بحرانی؛ خمینی؛ خویی تعیین مصداق برای معاشرت به معروف را به عرف واگذار کرده اند و آن را در مضاجعه منحصر نکرده اند.

۵-۲- شیخ طوسی:

از دیگر فقهای متقدم، شیخ طوسی است که در کتاب المبسوط فی فقه الامامیه، در باب «کتاب النفقات» تصریح می‌فرماید: «يجوز للرجل أن يتزوج أربعاً بلا خلاف و المستحب أن يقتصر علی واحدة» تعدد زوجات تا چهار همسر، بلاخلاف صحیح است، اما مستحب است که به یکی اکتفا بکند. و در همین کتاب در باب «کتاب النکاح» فرمودند: «النکاح مستحب فی الجملة للرجل و المرأة» «مستحب فی الجملة» یعنی استحباب اجمالی دارد؛ اگر می‌فرمود بالجملة، یعنی در هر شرایطی؛ اما «فی الجملة» یعنی اجمالاً مستحب است. (شیخ طوسی، المبسوط فی فقه الامامیه، ج ۶، ص ۴)

و همچنین می‌فرماید: «الناس ضربان، ضرب مشته للجماع، و قادر علی النکاح»؛ مردم دو دسته هستند؛ یک دسته رغبت دارند به ازدواج و توانمندند بر ازدواج و یک دسته نه رغبت دارند به ازدواج و شاید نه توانمند باشند. «فالمشتهی یستحب له أن يتزوج و الذی لا یشتهیه المستحب أن لا يتزوج»، برای آن کسی که رغبت

دارد و توانمند است، مستحب است؛ اما آن کسی که رغبت ندارد مستحب است که اکتفا بکند به واحده. (همان)

۳-۵- مرحوم صاحب شرایع

استحباب نکاح را به دو دسته تقسیم میکند و می فرماید: اصل ازدواج مستحب است نه ازدواج مجدد و برای کسی که رغبت پیدا میکند و نسبت به ازدواج شوق دارد و مثلاً میل جنسی بالایی دارد. اما آن کسی که رغبت ندارد و میل ندارد، در اصل استحبابش اختلاف است و مشهور این است که اصل ازدواج مستحب است. (محقق حلی، شرایع السلام، ۱۴۰۹)

۴-۵- قطب راوندی:

در کتاب فقه القرآن بعد از اینکه شش قول ذکر میکنند در مورد آیه، می فرمایند: جمع بندی مان این است؛ «نهی عن العقد علی من یخاف أن لا یعدل بینهن»؛ هدف اصلی از ذکر این آیه نهی از عقد ازدواج مجدد است نسبت به کسانی که خوف داشته باشند از اینکه نمیتوانند عدالت را — حتی فقهی عدالت — بین زنان رعایت کنند. بنابراین برای کسی که خوف عدالت داشته باشد، در واقع مستحب نیست بلکه نهی وجود دارد. (قطب راوندی، فقه القرآن، ۱۴۰۵)

۵-۵- شیخ انصاری:

در کتاب نکاح فرموده معنای آیه این است که اگر بترسید از اینکه نتوانید عدالت را رعایت کنید بین همسرانتان، پس با یک نفر ازدواج کنید؛ که در این صورت نجات پیدا میکنید از میل به یکی، و ظلم به دیگری. لذا ایشان میفرماید از این آیه استحباب تعدد زوجات استفاده نمیشود. (شیخ انصاری، النکاح، ۱۴۱۵)

۶-۵-مرحوم صاحب جواهر:

علی‌رغم اینکه به استحباب تعدد زوجات قائل است، اما موقعی که این آیه‌ی شریفه را بحث میکند، استدلال میکند که بیشتر از اباحه از این آیه استفاده نمیشود. چون امر بعد از خوف است و از این استفاده‌ی رخصت میشود و در مقام بیان وجوب یا ندب نیست. مثلاً وقتی به کسی که بیماری قند دارد میگویند اگر شما نگرانید از خوردن این برنج - به علت قند بالای آن - خورشتی بخورید که قندش بالا نباشد، به این معنا نیست که خوردن آن خورشت مستحب است برای او؛ بلکه مباح و جایز است و ضرری برای او ندارد. آیه هم دقیقاً همین را میگوید و از آن، ترغیب به ازدواج ثانی و ثالث استفاده نمیشود؛ بلکه از آیه رخصت ازدواج دوم و سوم و جواز ازدواج بیش از یکی استفاده میشود؛ و اینکه ازدواج با بیش از چهار زن ممنوع است. هنگام نزول این آیه پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند هر که بیش از چهار همسر دارد، بقیه را طلاق بدهد و فقط تا چهار همسر را نگه بدارد. بنابراین حتی شأن نزول آیه را هم اگر نگاه بکنیم، بیشتر از اباحه استفاده نمیشود. استدلالهای دیگری که صاحب جواهر می‌آورد، اطلاقات و عمومات است؛ مثل «النکاح سنتی فمن رغب عن سنتی فلیس منی» که میفرماید در تمام این موارد اگر کسی یک بار ازدواج بکند، به سنت پیامبر عمل کرده و شامل این روایات میشود. (نجفی، جواهر الکلام، ۱۳۶۷)

۶- نظرات فقهای متاخر

۱- آیت الله بجنوردی:

بنا به نظر آیت الله بجنوردی از جمله قیود کلیدی و مهم در جواز تعدد زوجات رعایت اصل «عدالت» است که خداوند در آیه سوم سوره نساء می‌فرماید: «... فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ»
اولاً منظور از عدالت، عدالت در رفتار، گفتار و برخورد با همسران است.

ثانیاً اگر مردی حتی گمان و خوف این را داشته باشد که نمی‌تواند عدالت را در مورد همسران متعدد مراعات نماید حق ازدواج مجدد را ندارد. (بجنوردی، ۱۳۸۷)

برخی از فقهای نواندیش ازدواج دوم را در صورت بیم عدم اجرای عدالت باطل می‌دانند؛ استاد بزرگوار حضرت آیت‌الله سید محمد بجنوردی که می‌فرمایند: آیه در مقام بیان حکم وضعی است و جمله شرطیه «فإن خفتم الا تعدلوا فواحدة» دارای یک شرط و یک جزای شرط است که شرط همان عدالت است و اگر این شرط نباشد جواز تعدد زوجات منتفی خواهد شد.

از دیگر شرایطی که در جواز تعدد زوجات نقش‌آفرینی می‌کند توان مالی و جنسی مرد است مردی که نتواند نیازهای مالی و جنسی همسران را برآورده کند حق ازدواج مجدد را ندارد.

نکته قابل توجه این‌که در ازدواج مرد تنها پیشنهاد دهنده است و بس، درحالی که اگر زن قبولی خود را اعلام نکند هیچ امری واقع نمی‌شود بنا براین مردی که اطمینان به توانایی خود از نظر رعایت عدالت بین چند همسر را دارد و از نظر مالی و جنسی خود را قدرتمند برای برآوردن نیازهای آنان می‌بیند تنها حق پیشنهاد به زن جهت ازدواج را دارد در صورتی که زن معتقد باشد که مرد چنین توانایی را دارد، می‌تواند به آن پیشنهاد، جواب مثبت دهد.

بنابراین جلوگیری از ازدواج مجدد در واقع تضييع حق زن است نه مرد؛ یعنی حق قبول را از زن سلب می‌کند. مضافاً این‌که ازدواج مجدد نه واجب است و نه مستحب، یعنی حکم تعدد زوجات وجوب و استحباب ندارد بلکه امری مباح است که جلوگیری از این امر مباح، بیشتر زنان را متضرر خواهد کرد. اسلام به زن این اجازه را داده که شرط عدم ازدواج مجدد را برای مرد در ضمن عقد نکاح بگذارد که اکثر فقها چنین شرطی را صحیح و وفای به آن را لازم می‌دانند. (نادری، بررسی آراء فقهی تعدد زوجات، ۱۳۸۸)

۲-۶- مر حوم آیت‌الله شیخ علی پناه اشتهاردی:

از فقهای بزرگ و معلم اخلاق حوزه علمیه قم، ایشان می‌فرمایند: اصل جواز تعدد زوجات روشن است. اما استحباب تعدد زوجات دلیلی از آیات و روایات ندارد اما آیه شریفه ۳ سوره نساء در مقام تشویق به تعدد زوجات نیست بلکه در مقام بیان اهمیت توجه به ایتمام و رعایت عدالت درباره آنان است. آیه به خاطر نحوه ارتباط شرط «وان خفتم ان لا تقسطوا فی الیتامی» و جزای آن «فانکحوا ما طاب لکم من النساء» با مراجعه

به تفاسیر معلوم می‌شود که از مشکلات و معضلات است. سپس مرحوم اشتهاردی (ره) جمع‌بندی می‌کنند: بلکه تعدد زوجات به خاطر ناراحتی و اذیت همسران و مشکلات اجتماعی و خوف رعایت نکردن عدالت توسط مردان، مکروه می‌باشد. (همان)

۳-۶- آیت الله خامنه‌ای حفظه الله تعالی:

در نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای بنا بر ادله‌ی معتبر دینی چند همسری مردان، مباح اما غیر مستحب است، اما از آنجا که مطابق دلایل قرآنی جواز آن مشروط به اطمینان از رعایت عدالت بین همسران شده است، بنابراین هر گاه از نظر عقلایی عدم تحقق رعایت عدالت بین همسران محتمل باشد، ازدواج مجدد شوهر جایز نیست.

همچنین ایشان می‌فرمایند: در جامعه و کشور ما ازدواج مجدد مردان غالباً به ضرر استحکام خانواده است، استحکام خانواده را از بین می‌برد، موجب تضعیف محبت زوجین میشود و باعث فروپاشی و طلاق خانواده‌ها میشود، نگاه معظم له این گونه که تصریح شده، خوش‌بینانه و مثبت نیست و از این جهت تأکید میکنند که اگر امر دائر شود در تراحم بین چندهمسری و بین فروپاشی خانواده، حفظ استحکام خانواده مقدم است. در تراحم بین چندهمسری و اذیت و آزار زنان و تضعیف محبت زوجین، تقویت محبت زوجین مقدم است؛ روایات زیادی هم در این زمینه وجود دارد. بحث دیگری که ایشان دارد، یک بحث کاملاً فقهی است که ازدواج مجدد و چند همسری استحباب نفسی ندارد. اصل ازدواج و اقدام برای تشکیل خانواده برای مردان و زنان با استفاده از آیات و روایات بی‌شمار، مستحب مؤکد و ثواب زیادی دارد؛ و علاوه بر آیات قرآن و روایات زیاد و اجماع مسلمین، ضرورت مذهب بلکه ضرورت دین دلالت بر این امر میکند. در شرایطی هم مانند خوف وقوع در حرام در صورت ترک ازدواج، این امر واجب می‌شود. (پایگاه اطلاع رسانی رهبری- موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی)

در اصل شرع و به حکم اولی، در صورت تأمین عدالت فقهی در زندگی بین همسران — مثل توانمندی در تأمین نفقه‌ی برابر برای آنان و بحث پوشاک، خوراک و امثال اینها — این موضوع از ضروریات مذهب است و

در میان فقها هیچ نظر مخالفی وجود ندارد؛ نظر مرجع بزرگوار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (دامت برکاته) نیز همین است. البته حکم تعدد زوجات برای اشخاص مختلف بر حسب تفاوت شرایط – مانند اینکه توانمندی زیاد باشد یا کم؛ رغبت به ازدواج زیاد باشد یا کم؛ شرایط خانوادگی از لحاظ تضعیف محبت زوجین یا تقویت محبت زوجین زیاد باشد یا کم؛ فروپاشی استحکام خانواده یا عدم فروپاشی استحکام خانواده و مسائل دیگر – متفاوت است؛ همان‌طور که اصل ازدواج کردن هم احکامش متفاوت است. بنابراین گاهی ازدواج مجدد برای بعضی‌ها واجب میشود، برای بعضی‌ها مستحب میشود، برای بعضی‌ها حرام یا حتی مکروه میشود؛ اما در اصل شرع، تعدد زوجات جایز است. لکن در اینجا بحث فقهی مورد نظر، در مورد استحباب نفسی تعدد زوجات است.

از فقهای حال حاضر دو نفر از مراجع بزرگوار هم میگویند: چندمسمری استحباب نفسی ندارد؛ مثل حضرت آیت‌الله‌العظمی مکارم‌شیرازی و حضرت آیت‌الله‌العظمی شبیری‌زنجانی. اتفاقاً هر دو بزرگوار در سالهای گذشته کتاب نکاح را به عنوان درس خارج تدریس کردند؛ و ادله‌ی استحباب نفسی تعدد زوجات را هم نقل کردند. بله، استحباب عارضی تعدد زوجات، وجوب تعدد زوجات، حرمت یا کراهت تعدد زوجات به خاطر ادله‌ی عارضی و ثانوی، بحثی دیگر است؛ اما استحباب نفسی‌اش را قبول نکردند. (شبیری زنجانی، کتاب نکاح، ۱۳۷۸-۱۳۷۷)

از جمع بندی آرای فقهای متاخر چنین به نظر می رسد که: تعدد زوجات طبق آیات قرآن فقط جایز است و هیچ گونه استحباب نفسی ندارد. بلکه در صورت خوف از عدم اجرای عدالت و یا عدم برآورده کردن نیازهای مالی و جنسی زوجات و یا موجب بر هم زدن استحکام زندگی همسر اول شود؛ گاهی موجب حرمت واقع می شود.

۷- علمای اهل تسنن:

به نظر بیشتر علمای اهل سنت متعلق عدالت در آیه سوم سوره نساء فقط قسم است (ابن عربی ، در باب تعدد زوجات ، ۵۶۸)

شافعیه و حنابله و مالکیه نیز بر این باورند که اگر مرد در مورد نفقه و پوشاک و مانند آنها رعایت مقدار واجب کرد، می تواند برخی از زنان را نسبت به برخی دیگر توسعه دهد، هرچند رعایت مساوات بهتر است اما گروهی از حنفی که تعیین نفقه را به حسب حال مرد می دانند نه حسب حال هر دو ، در این باره فتوا داده اند که مساوات در نفقه بر مرد واجب است. (امامی مسعود، رعایت عدالت در تعدد زوجات، شماره ۴، ۱۳۹۲)

شافعی و حنفی و حنبلی نیز رعایت عدالت و مساوات را در همه استمتاعات جنسی ، مستحب می دانند.

اما بسیاری از فقهای شیعه و اهل سنت متعلق عدالت را چون قسم می دانند؛ عدالت را به معنای مساوات گرفته اند و مساوات نیز از نظر شرعی فقط در قسم واجب است و در سایر حقوق شرعی و اخلاقی زوجه ، مانند نفقه جماع ، حسن معاشرت و محبت ، مساوات واجب نیست. (همان)

نتیجه:

از بررسی مطالب فوق چنین به نظر می رسد که در اجتماع ضرورت های تعدد زوجات را نمی توان نادیده گرفت. برای همین مورد اجماع و اتفاق نظر همه فقهای مذاهب اسلامی قرار دارد و آیات و روایاتی بر آن وارد شده است. اسلام تعدد زوجات را ، راه حلی برای مشکلاتی خاصی نظیر: بیماری و ناباروری زن یا فزونی تعداد زنان بر مردان و... قرار داده است و برای جلوگیری از سوء استفاده از این حکم آن را مقید به شروطی از قبیل اجرای عدالت ، داشتن توان مالی و توان برآورده کردن نیازهای جنسی زنان و همچنین وجود برخی مصالح عقلایی کرده است. تبیین و تفسیر متفاوت از قیود، موجب دیدگاهی مختلفی در باب تعدد زوجات شده است. که برخی قائل به اباحه ، برخی کراهت و حتی برخی قائل به نهی از تعدد زوجات در صورت فقدان هریک از شروط آیه شده اند.

فهرست منابع

- ۱-قرآن کریم
- ۲- ابن عربی ، محمد بن عبدالله ، احکام القرآن (باب تعدد زوجات) ، بیروت ، دار الفکر
- ۳- انصاری ، مرتضی ، کتاب النکاح ، قم ، المؤتمر العالمی ، ۱۴۱۵ ق
- ۴-حلی، حسن بن یوسف ، قواعد الاحکام ، قم ، موسسه نشر اسلامی ، ۱۴۱۹ ق
- ۵-دهخدا، علی اکبر، لغت نامه ، تهران ، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷
- ۶-شبیری زنجانی، موسی، کتاب نکاح، ناشر موسسه پژوهشی رای پرداز، ۱۳۷۷-۱۳۷۸
- ۷-طباطبایی ، محمد حسین ، تفسیر المیزان ، قم ، نشر اسلامی ۱۳۹۳ ق
- ۸-عاملی ، محمد بن حسن ، وسائل الشیعه ، انتشارات بیروت ، ناشر دارالاحیاء اتراث، ۱۴۰۳
- ۹-عمید، حسن ، فرهنگ فارسی، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۵، چاپ ششم
- ۱۰-طوسی ، محمد بن حسن ، المبسوط فی فقه الامامیه ، تهران ، المطبعه الحیدریه ، ۱۳۷۸
- ۱۱-قرائتی ، محسن ، تفسیر نور، تهران ، موسسه در راه حق * وزارت فرهنگ و ارشاد چاپ چهارم ، ۱۳۷۴
- ۱۲-قطب راوندی ، سعید بن هبه الله ، فقه القرآن ، مکتب آیه الله المرعشی ، ۱۴۰۵ ق محقق حلی ، جعفر بن حسن ، شرایع الاسلام ، تهران ، انتشارات استقلال ، ۱۴۰۹
- ۱۳-محقق حلی ، جعفر بن حسن ، شرایع الاسلام ، تهران ، انتشارات استقلال ، ۱۴۰۹
- ۱۴-مفید ، محمد بن محمد ، المقنعه ، قم ، موسسه نشر اسلامی ، ۱۴۱۰
- ۱۵-مکارم شیرازی ، ناصر ، تفسیر نمونه ، تهران ، دارالکتب الاسلامیه

جُستار-نشریه الکترونیکی دستاوردها و اخبار پژوهشی مدرسه علمیه خواهران امام حسین علیه السلام (تهران)
<https://jostar.kowsarblog.ir>

۱۶-نجفی ، محمد حسن ، جواهر الکلام ، تحقیق قوچانی ، تهران ، دارالکتب العلمیه

۱۷-دورانت ، ویل ، تاریخ تمدن ، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی چاپ سوم ۱۳۷۰

۱۸-سلیگمن ، مارتین شادکامی درونی ، ترجمه مصطفی تبریزی ؛ رامین کریمی ؛ علی نیلوفری ، تهران ،

نشر دانژه

مقالات :

۱-اعزازی ، شهلا ، جامعه شناسی خانواده با تاکید بر نقش ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر ، تهران ، روشنگران

۲-امامی ، مسعود ، رعایت عدالت در تعدد زوجات ، شماره ۴ ، ۱۳۹۲

۳-دریایی ، تورج ، شاهنشاهی ساسانی، ترجمه ثابت فر ، تهران ، ققنوس

۴-نادری ، فروزان ، بررسی آراء فقهی تعدد زوجات ، تهران

فصلنامه :

اسلامی ، فصل نامه کتاب زنان شماره ۲۷ ، ۹۸/۳/۳

پایگاه اطلاع رسانی رهبری- موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی

پایگاه اطلاع رسانی آیه الله مکارم شیرازی